

- ³ Інтенсивність визначено у відносних одиницях (%). Дані інтонограм зафіксовано з кроком через 10 мс, а інтегральний контур інтенсивності кожного звука подано на проміжку, що відповідає середній його тривалості.
- ⁴ Оригінальну криву на інтегральному спектрі подано з урахуванням довірчого інтервалу – проміжку значень, в якому із заданою довірчою ймовірністю може реалізовуватися середнє значення параметра. Визначення довірчого інтервалу здійснено з урахуванням 95-відсоткового рівня надійності, розміру вибірки, що дорівнює десятиєм, а також стандартного відхилення генеральної сукупності для інтервалу даних, тобто коефіцієнта, який вказує, наскільки вихідні дані відрізняються від їхнього середнього значення.
- ⁵ Кореляція – це статистичний взаємозв'язок числових даних. Ступінь такого взаємозв'язку визначається коефіцієнтом кореляції, що вказує на характер змін двох числових масивів.
- ⁶ Форманта – базове поняття спектра звука. Форманту розуміємо як зону максимальної концентрації енергії складових тонів спектра. У дослідженні охарактеризовано перші чотири форманти за їхніми центральними частотами.

Одержано редакцією 12.10.2008
Прийнято до друку 17.11.2008

УДК 811.161.2'276

Л. М. Хоменко

ПРОБЛЕМИ МОВНОГО ЛІДЕРСТВА В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

У статті автор вдається до спроби ввести в категорійний апарат соціолінгвістики поняття мовний лідер, продемонструвати його необхідність і значущість у мовній ситуації сучасної України.

Ключові слова: соціолінгвістика, державна мова, мовний лідер.

В статье сделана попытка ввести в категориальный аппарат социолингвистики понятие языковой лидер, продемонстрировать его необходимость и важность в языковой ситуации современной Украины.

Ключевые слова: социолингвистика, государственный язык, языковой лидер.

The author tries to include sociolinguistic notion of speech leader into categorical apparatus to demonstrate its necessity and importance in modern Ukraine language situation.

Key words: sociolinguistics, state language, speech leader.

Мета цієї розвідки постулювати і поставити до обговорення соціолінгвістичну категорію «мовний лідер» щодо реалій вітчизняного мовного буття.

Загальним до поняття "мовний лідер" є "лідер". Серед п'яти тлумачень слова "лідер", поданих у "Сучасному словнику іншомовних слів" [8, с. 146], зупиняємось на такому: "лідер – той, хто користується найбільшим авторитетом у якомусь колективі". Поняття "мовний лідер" перебуває у концептуальному полі таких понять, як соціум, мова, культура, ментальність, мовна свідомість тощо. Очевидно, важливо визначити, *яке* суспільство потребує мовного лідера і *коли*, і чи є таким сьогодні наше українське суспільство. Доречним буде навести міркування Ореста Ткаченка. Глибоко досліджуючи зв'язок мови, культури, ментальності в суспільствах різних типів, мовознавець визнає, що й сьогодні "... найтипівішою особливістю української нації в цілому є її "неповнота". Він вважає що ця

риса виникає тоді, "коли країну, що її займає певна нація, піддано тривалій і потужній експансії з боку іншої держави, яка, щоб закріпити за собою володіння цією країною, докладаеть всіх зусиль до якнайбільшої денаціоналізації її народу, насамперед в особі його соціальної верхівки" [11, с. 3]. Наскільки має рацію Орест Ткаченко, свідчить хоча б вибір ста великих українців. Складається враження, що нація так колонізована духовно й до сьогодні, що навіть неспроможна випрацювати критерії, за якими слід обирати найкращих своїх представників. Щоб позбутися "неповноти", на думку вченого, народ "має витворити зі свого складу власні соціально вищі й провідні верстви". Розвиває цю тезу й Оксана Забужко: "... однією з хронічних проблем вічно "непевної себе" колоніальної культури є власне брак *безумовних* авторитетів" [1, с. 461]. Але, зрозуміло, *безумовні* авторитети, власна аристократія й лицарство неможливі в умовах "несвободи і страху" (О. Забужко). Їхнє проростання за таких умов було занадто складним, часто незрозумілим для народу, задля якого вони й проростали, що помітила, зокрема, Соломія Павличко. У своїй праці "Дискурс модернізму в українській літературі" вона зауважує: "Вони (неокласики – Л.Х.) творили нову мову, однак це була не мова міської вулиці, а мова міського інтелектуала" [6, 208]. Це стосується не тільки неокласиків. Можливо, сьогодні одним із пояснень демократизації і навіть вульгаризації мови художньої літератури, ЗМК (див. [9]) може бути бажання "аристократів духу" стати "ближчими до народу".

Про мовну залежність українців, їхню рідномовну нестійкість свідчить аж занадто багато фактів. Серед них, як на мене, є особливо прикрий: на надмогильних плитах кладовищ, хрестах прізвища покійних, слова скорботи увічнено переважно російською мовою. Пишуть, як замовляють, а, радше, мова епітафії як для замовників, так і для виконавців не є важливою. Таке явище розповсюджено навіть у селах, де завжди і в найгірші часи знаходила прихисток мова українська. А байдужість – це чи не найстрашніший діагноз. На це звернув увагу радіожурналіст Анатолій Скрипник, який багато мандрував Україною. Поділився він також випадком зі свого життя, котрий є настільки показовим і, власне, типовим, що дозволю собі навести його тут.

У товаристві двох відомих українських поетів Анатолій, ще зовсім молодий, "спацерував" вулицями Києва. Звичайно, багато спілкувалися і, звичайно, українською. Завернули на чашечку кави (п. Скрипник уточнив, що це було на розі Володимирської і Великої Житомирської, що свідчить, наскільки пам'ятною була та прогулянка для нього). І тут наші поетичні метри звернулися до продавця ... російською, швидше за все, не рідною й для нього. Що це: вільний вибір мови спілкування чи страх, давній, на генетичному рівні, не здатися маргіналом, "сельюком" навіть тих людей, які уже давно не мали б такими почуватися?

З приводу цього Роман Кісь пише: "... в міському комунікативному середовищі людина неминує підпадат під мовно-культурний диктат докільля, під дію соціально-групового контролю, який уже на рівні дітей маргінала стає самоконтролем, що й створює позірне враження "добровільної відмови від рідної мови і "власного" вибору російської. ... Дискурси формують, "контролюють" повсякденну поведінку людей, спрямовуючи цю останню у певні задані "русла" у межах певних взірців комунікативної поведінки, котра є водночас поведінкою соціорольовою і відображає структури домінування, позиційного і соціопрестижного статусу, врешті-решт, структури підпорядкування, володарювання і залежності тощо. Ось чому, між іншим, і функціональна "занедбаність" українського мовлення у великих містах України... засвідчує не упослідженість, знехтуваність самої мови. а упослідженість (принижений соціокультурний статус) самих мовців [2, с. 33].

Якось на лекції доктор наук, професор, перед тим як навести цитату, зауважує: "Як сказав французький дослідник..." і цитує російською мовою. Відома українська співачка в прямому радіоєфірі заявляє (подаємо без правок – Л.Х.): "*Я українка по роду, по духу, по думках, як кажуть росіяни, до мозга костей*" (українське радіо, І НК, 18.08.08) Може воно й так: українкою відчуває себе від крові й кістки, але що сталося з її мовою?

Ще в 20-ті роки минулого століття Олена Курило зазначала: "... до творчої роботи українці стали з психологією російської мови, із способом російського думання" [3, с. 1]. А наче щойно писано.

Отже, перед українським соціумом стоїть завдання позбутися "неповноти" через витворення власної еліти в усіх галузях, але насамперед – в царині духу. Розглядаючи мову як визначальний чинник консолідації нації, є сенс говорити про роль, але, передусім, про існування мовного лідера. Пропонуємо такі його ознаки щодо вітчизняного соціуму:

1) рідномовна стійкість, тобто користування рідною мовою в будь-яких ситуаціях (за умови, що в комунікативній ситуації співрозмовники спілкуються на взаємно зрозумілих мовах). Таким чином, мовну стійкість розглядаємо [див. 10; 4] як складову поняття "мовний лідер", котрий намагається через власну мовну стійкість повернути й інших до рідномовної стихії [пор. 5].

2) уміння перемкнути мовний код двомовного співбесідника на "свою" мову;

3) здатність захопити співрозмовника до переходу на цю мову;

4) свідомо мовна поведінка;

5) толерантність;

6) досконалість, багатство, різнобарв'я мови;

7) досягнення позитивного комунікативного результату.

Крім того, мовним лідером має бути і держава, завдання якої – формування засад мовної політики і створення умов для її реалізації.

Необхідність бути толерантним є рисою надзвичайно важливою, адже перехід на мову співрозмовника має бути природним, так би мовити, добровільним. Чи відбудеться цей перехід і чи буде він непомітним, тобто природним, залежатиме від мовленнєвої поведінки лідера, інакше може спрацювати принцип: "Чому не він, а я, якщо моя мова зрозуміла йому?". Звичайно, якщо лідерами є обидва (або й більше) комуніканти, то, швидше за все, переходу на одну мову не відбудеться.

З метою визначити ситуацію з "мовним лідерством" носіям української мови, для яких вона є рідною, була запропонована анкета. В анкетуванні взяли участь 45 осіб. Це люди з вищою освітою, активні громадяни, жінки і чоловіки від 25 до 80 років, мешканці Києва, Черкас, Кіровограда, Бердичева, Львова. Оскільки поняття "мовний лідер" можна трактувати по-різному, адже це не є усталений науковий термін, то опитуваним було запропоноване авторське, наведене вище, його тлумачення. Ми свідомі того, що результати опитування не є репрезентативними, але можуть виявити певну тенденцію. Анкетованим були запропоновані такі питання:

1) чи потрібен сьогодні Україні мовний лідер;

2) чи є держава мовним лідером, тобто чи досконалою є законодавча та нормативна база для впровадження ефективної мовної політики, чи достатньо контролює вона виконання законодавчих актів;

3) кого із публічних людей ви можете назвати мовним лідером;

4) чи вважаєте ви себе мовним лідером;

Було отримано такі результати.

1) 86% опитаних вважають, що Україна потребує мовних лідерів, відповідно 14 – ні, не потрібні.

2) 60% респондентів відповіли, що держава є мовним лідером, але при цьому зауважували, що відсутній контроль за виконанням відповідних постанов; було також зауважено, що перехід публічних людей на російську мову "є моментом колосального пониження всієї нації".

3) На питання, кого вважають мовним лідером, несподівано відповіді були досить компактними. У цьому випадку називаємо кількість, а не відсотки, тому що один і той самий анкетований називав декілька імен.

Віктор Ющенко (іноді казали "Президент", підкреслюючи, очевидно, його перебування в колі «обов'язкової, за посадою» державної політичної еліти) – 15, Юлія Тимошенко – 12 (відзначали, що є свідомим мовним лідером, хоча українська не рідна, але

послідовно послуговується тільки державною мовою), Володимир Яворівський – 7, Ліна Костенко – 7, Богдан Ступка – 6, Віктор Янукович – 6, а далі – по одному згадуванню: Олекса Гірник, Юрій Крюковський, світлої пам'яті Анатолій Погрібний, Сергій Тигипко, Тарас Чорновіл, а також журналісти станції "БІ-БІ-СІ", та "усі незмінно українськомовні люди – це пов'язано з національною свідомістю".

4) Уважають себе мовними лідерами всього 5 опитаних, одна особа відповіла, що є мовним лідером на державній службі. Пояснюють таку ситуацію слабкою силою волі, вважають, що недостатньо володіють українською літературною мовою (економіст, 57 років, але зауважила, що залюбки повертається до рідної мови, намагається удосконалювати її, бо для неї рідна – суржик), більшість не можуть пояснити мовну нестійкість. Одна анкетована відповіла, що принципово є російськомовним лідером. Ця особа – надзвичайно сильний лідер взагалі (див. визначення вище), майстерно володіє українською літературною мовою, а також діалектом.

Можемо зробити висновок, що мовного лідера бачать найчастіше серед політиків. Отже, на них лежить величезна відповідальність за майбутнє української мови. Крім того, очевидно, що зміна в мовній свідомості українців під впливом лідерів насамперед відбувається в процесі живого, нехай і опосередкованого (найчастіше через ЗМК) спілкування. Прикро, що серед названих імен майже відсутні журналісти, хто, безсумнівно, чи не найбільше впливає на мовну свідомість читацько-слухачької аудиторії. Особливо зростає роль ЗМК у південно-східних регіонах України. На жаль, але це й зрозуміло, часто-густо журналісти, які працюють там навіть в українськомовних виданнях (чи в інших типах ЗМК), є носіями російської мовної свідомості. Про це свідчать помилки на зразок: "збудовано два об'єкти по захисту від шкідливої дії вод" (для захисту); "зараз в управлінні повним ходом іде підготовка до роботи" (жваво); "вчасно і в повній мірі сплатили податки" (повністю); "на перевірку все було по-іншому" (насправді ж); "захворюваність грипом" (на грип); "згідно меню" (згідно з); "без всяких премудроцієв" (не довго думаючи, не вагаючись); "тим часом пожежні загасили полум'я" (пожежники); "біді попередили вчасно" (біді вдалося запобігти); "сьогодні вночі сталося ДТП" (сталася, бо пригода, а не "происшествие"); "а Сірко відома нам собака" (іменник собака в українській мові чоловічого роду) тощо. Очевидно, необхідний комплекс заходів, які допомогли б цим людям професійно опанувати українську мову. Вони цього прагнуть. На жаль, держава на це не має коштів, а втім, здається, не має вона їх ні на що. То чи є вона, зокрема, мовним лідером?

Відповіді свідчать також, що поняття "мовний лідер" розташоване на одній осі з поняттям "соціальна особистість", власне, певною мірою є складовою останнього. Порівняймо висловлювання щодо терміна "особистість" з соціологічною конотацією Едварда Сепіра: "... це цілісність тих аспектів поведінки, які надають індивідові вагомості в суспільстві і вирізняють його серед інших членів цього товариства, кожен із котрих уособлює унікальне поєднання безлічі культурних стереотипів." [7, с. 582].

Значна кількість відповідей, які виявляють думку про причетність політиків до розвитку в країні саме українського мовного простору, свідчать не тільки про розуміння їхньої ролі як провідників нації, але й про певну мовну невибагливість: важливо, щоб політик хоч якось розмовляв українською, хоча мовлення часто-густо є дуже далеким від норми, від вільного, розкутого володіння словом. Як кажуть, на безриб'ї і рак риба. Прикметно, що серед названих політиків не було імен О. Мороза, В. Литвина (на час, коли проводилось опитування, В. Литвин не перебував серед впливових політиків), мовлення яких вирізняється як нормативністю, так і образністю, метафоричністю, "жвавістю".

Те, наскільки сильна особистість впливає на різні аспекти поведінки, в тім числі й мовний, інших, свідчить постать Юлії Тимошенко. За нашими спостереженнями, її зредукована "*к^аліція*", стала надбанням багатьох мовців, навіть й українськомовних (не йдеться, звісно, про випадки, коли таку вимову використовують іронічно). А сказане якось інтелігентно й рішуче екс-міністром оборони Анатолієм Гриценком "*Усе. Крапка*" стало чи не найпоширенішим в устах публічних людей; згадаймо також "*маємо те, що маємо*" Леоніда Кравчука.

Можна навести чимало прикладів, коли мовна стійкість людини робить її мовним лідером. У поліклініці відбувався діалог між пацієнткою і лікаркою, шукали зниклу довідку. Пацієнтка розмовляла вишуканою українською літературною мовою, лікарка – російською. Навіть коли остання стала перепитувати (ноябрь – это что?), хвора не перейшла на російську. Натомість лікарка раптом, ніби виправдовуючись, зауважила, що вона у свій час закінчила школу з українською мовою навчання, їй подобається, коли розмовляють українською, але сама вона не наважується перейти на рідну (!) мову.

Сьогодні особливо велика роль у розвитку повнофункціональної української мови належить молоді, саме від неї очікуємо мовного лідерства. А хто ж впливає на вибір мови спілкування молоді? Ось які думки висловлюють з цього приводу студенти-журналісти (за матеріалами рефератів "Мова спілкування в моїй родині"):

а) роль родини – діти наслідують мову батьків;

б) роль вулиці;

в) спілкування російською пояснюють відсутністю розмовної української мови, молодіжного сленгу.

г) часто українська є рідною, але зазначають, що не відчують комфорту у процесі спілкування нею.

Крім того, були названі такі чинники, що найбільше впливають на вибір мови спілкування:

1) школа, причому її роль може бути як позитивною, так і негативною (учителька вже пенсійного віку, математик, попросила дітей розмовляти з нею тільки українською мовою, виправляти її; вчителі таємно від адміністрації вели уроки російською мовою). Однозначно позитивною, як свідчать реферати, є роль гімназій та ліцеїв; їх студенти згадують з великою вдячністю;

2) особистість учителя;

3) хороша література ("людина, яка виросла на якісній літературі, ніколи не розмовлятиме на жахливому суржику");

4) естрада, особливо музичні гурти ("Тризубий Стас", "Воплі Видоплясова", "Мертвий півень", "Плач Єремії" та ін.); інші види українського мистецтва;

5) наявність у людини національної гідності. Така людина адекватно реагує на зневажливе ставлення до себе як представника певної нації. Часто цей здоровий інстинкт національного самозбереження стає успадкованим. Так, студентка Н. розповідає про свою бабусю. Вона за всіх умов розмовляла українською тому, що в школі її вчитель російської мови та літератури блискуче вів уроки; натомість уроки так само молодій вчительки української мови та літератури були сірими, нудними. Дитину це дуже ображало, і, як не дивно, зміцнило її як національно свідому українку. Вона вирішила стати і стала вчителькою української мови та літератури, щоб вести уроки краще, ніж її колишня вчителька;

б) особлива роль належить українськомовним бабусям і дідусям. "Треба згадати ще про одну людину. Щоразу я дивлюся в її втомлені часом очі, наповнені добротою до найвності, на її лагідні, зморені працею руки, чую її голос, який, здається, звучатиме завжди. Це єдина людина в цілому світі, розмовляючи з якою своєю рідною мовою, я відчуваю себе комфортно на всі сто відсотків і чітко усвідомлюю, що я – українець".

Студенти сьогодні досить часто є свідомими мовними лідерами. Так, вони відзначають, що хоча їхня сім'я російськомовна, намагаються розмовляти з батьками українською. "З друзями – тільки українською. Нам це цікаво". "Раніше в моїй сім'ї ми спілкувалися тільки російською, але зараз я сама розмовляю переважно українською і роблю все для того, щоб моя родина теж спілкувалася цією мовою". "Спілкуємось російською, але з моєї ініціативи кожна п'ятниця в нас – українськомовний день". Крім того зазначають, що розмовляти українською зараз модно.

Отже, молодь бере на себе відповідальність за життя і майбутнє української мови. Вони за одну державну мову, і нею має бути українська. Вони впливають на мову родинного спілкування. А завдання старшого покоління, особливо можновладців, прислухатися до них і допомогти. І тоді ми скажемо, що не все так погано в нашій українській хаті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забужко Оксана. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2007.
2. Кісь Р. Чи змарновані смислові ресурси майдану? Сенс сенсоутворення / Кісь Р. – Дрогобич, 2007.
3. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / Курило О. – К., 1925.
4. Масенко Л. Мовна ситуація України / Л. Масенко // І. Незалежний культурологічний часопис. – 2004. – С. 8–21.
5. Мусієнко В. Активізація українського мовного коду в російському мовленні в Україні / В. П. Мусієнко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 42–55.
6. Павличко Соломія. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К. : Либідь. – 1999.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Сепир Э. – М. : Издательская группа "Прогресс". – 2002.
8. Сучасний словник іншомовних слів / [авт.-уклад. О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : "Довіра, 2006.
9. Тараненко О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови / О. Тараненко // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. – С. 33–40.
10. Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерел / О. Ткаченко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 3–10.
11. Ткаченко О. Типологія й перспектива українського мовно-національного розвитку / О. Ткаченко // Українська мова. – 2008. – № 1. – С. 3–10.

Одержано редакцією 15.09.2008

Прийнято до друку 17.11.2008

УДК 811.161.2'27

Л.В. Корновенко

СПОСОБЫ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТНОЙ СИТУАЦИИ ОСКОРБЛЕНИЯ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ: ОПЫТ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

У статті розглядається проблема міжособистісного спілкування студентів в конфліктній ситуації. Проаналізовано стиль поведінки, з'ясовано типи реагування студентів на образ в різноманітних ситуаціях. Висновки підтверджуються результатами аналізу проведеного опитування.

Ключові слова: міжособистісне спілкування, конфлікт, ситуація, висловлювання-образу.

В статье рассматриваются особенности межличностного общения студентов в конфликтной ситуации в рамках общей постановки вопроса о разработке социокультурной типологии языковых личностей. Проанализирован стиль поведения, представлены типы реагирования студентов в различных конфликтных ситуациях. Выводы подтверждаются результатами проведенного опроса.

Ключевые слова: межличностное общение, конфликт, ситуация, высказывание-оскорбление.